

КОСМИЧКО-ПОЕТСКЕ И СИМБОЛИЧКЕ ВИЗИЈЕ У ИКОНОГРАФИЈИ СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ НУМИЗМАТИКЕ У ДЕЛУ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА (фрагмент)

НИКОЛА ЦВЕТКОВИЋ

Филозофски факултет, Косовска Митровица

Резиме. Приказан је фрагмент рада о анализи космичко-поетских и симболичких визија у иконографији српске средњовековне нумизматике у делу Сергија Димитријевића, које се односе на полумесец и облаке.

Студија др Милана С. Димитријевића „Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици“¹ подстакла нас је да се позабавимо космичко-поетичким и симболичким визијама у српском средњовековном новчарству. Димитријевић је створио врло темељну основу за даља слична истраживања, извршио одговарајућу систематизацију на основу огромног и преобимног нумизматичког материјала који је врло спретно организовао. Уз то, назначио је, па, у доброј мери и изградио одговарајући методолошки приступ који може бити драгоцен у даљим истраживањима.

Напоменимо овде, више узгред, успут, да је виђени ликовни уметник Миленко Шербан, један од првих након шездесетих и седамдесетих година прошлог века, писао, додуше не о космичким мотивима, већ о ликовно-уметничком виђењу, стилским одликама и иконографским знацима на српском средњовековном новцу.

Познати сликар Миленко Шербан, члан групе Шесторица,² бавио се сценографским инсценијама, а био је и колекционар.³ Са тим ликовно-

¹ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, Зборник радова конференције „Развој астрономије код Срба IV“, Београд, 22-26. април 2006, *Публ. Астрономског Друштва „Руђер Бошковић“* бр. 7, 2007, стр. 461-476.

² Као сликар испрва је био близак фовистима, касније једној особенијој врсти експресионизма, а након Другог светског рата определио се за сликарство оплемењено финим цртежом са живом ритмиком линија, доста пластичности и елементима декоративног, што је, у складу са својом поетиком, ликовно-стилски препознавао и на српском средњовековном новцу.

уметничким искуством он се, судећи према неколико објављених текстова, крајем седамдесетих година заинтересовао за пластичне и друге лепоте српског средњовековног новца. Међу првима је, у нашој савремености, као професор Академије примењених уметности, писао о ликовно-уметничким аспектима српског средњовековног новца.⁴ Вршио је стилско-аналитичка преиспитивања особености и карактеристика тог новца, природу цртежа, ритам линија, рељефност, пластичну чистоту, разиграност форме, декоративност, утицаје и др.⁵

Поред тога, Миленко Шербан у својим размишљањима пише о потреби да се нумизматички материјал користи као значајан историјско-документациони извор, о чему је Сергије Димитријевић надахнуто говорио још половином 1960. године, дајући конкретне примере, што је нашем сликару било добро познато.⁶ Потом, имајући у виду богатство ликовно-симболичких представа, поставља питање: „Којим разлозима су наручиоци српског средњовековног новца били руковођени за његову толико бројну иконографску промену?“⁷ А пише и о четири врсте новца у српској средњовековној нумизматици, на којима је на једној страни светац, док је на другој страни владар, па следи опис, уз закључак да је тим новцима сличан један са венецијанским светим Марком... „Истих су ликовно-стилских особина и идентичне иконографије“.⁸ У трећем тексту Шербан помиње знаке као што су: звездице, крстови, тачкице, кринови и др. А посебну пажњу задржава на словним ознакама, ковницама, систему ковања и сл.⁹ Ту на више места обраћа пажњу нумизматичким студијама Сергија Димитријевића, са којим је био у личном контакту, повремено га посећивао, прегледавао његову збирку и суделовао у размени мишљења о појавама и проблемима српске средњовековне нумизматике. О томе сведочи и посвета на једном од првих сепарата.¹⁰

³ Миодраг Б. Протић, *Српско сликарство XX века*, књ. I, Нолит, Београд, 1970, стр. 233-235.

⁴ Миленко Шербан, *Ликовно виђење српског средњовековног новца*, Нумизматичар, 1978, бр. 1, стр. 141-142.

⁵ Исто, стр. 142.

⁶ У радио интервјуу 19. јуна 1960. године у „Емисији за љубитеље Радио Београда“, Сергије Димитријевић је скренуо пажњу да не треба заборавити „да нумизматички материјал представља важан историјски извор информација, да се на основу њега могу решити многа питања из наше прошлости и попунити наша сазнања о тадашњем друштву“ – Радио интервју објављен у „Динару“, јануара 2000. бр. 13, стр. 57.

⁷ М. Шербан, *Размишљање – претпоставке*, Нумизматичар, 1979, бр. 9, стр. 178.

⁸ Исто, стр. 179.

⁹ М. Шербан, *Размишљање о неким проблемима српског средњовековног новчарства*, Нумизматичар, 1980, бр. 3, стр. 203-206.

¹⁰ „Другу Сергију Димитријевићу, са великим поштовањем, Миленко Шербан“, пише као посвета изнад наслова текста, напред поменутог „Ликовног виђења српског средњовековног новца“, из 1978. године.

ОПШТИ ПОГЛЕД НА СИМБОЛИКУ НЕБА И НЕБЕСКИХ ТЕЛА

Људе је од памтивека занимало небо и небеска тела,¹¹ којима су се окретали као чаровитом пространству, извору светлости и чудесном трансцендентном¹² необјашњивом поетском складу, музици небеских сфера и неумитне правилности¹³ у кружном кретању што је знак савршенства.

Кретање звезда и планета поједини словенски и други евро-азијски народи, тумачили су као њихово окретање око небеског стуба, жезла и слично, што је асоцирало на Поларну звезду. Оса неба се, у појединим поетско-симболичким представама, повезује са *пупком земље*.

Небо је, у словенској митологији, део универзума, то је онај „горњи“, надземаљски свет, који је створио Бог. Често се замишља као надсвођени испупчени кров који покрива земљу.¹⁴

Небо, небеска тела и небески свод су део свемира,¹⁵ васионски простор посматран са земље.¹⁶ То је, поетски гледано, полукружна сфера која надсвођује Земљу и заједно са њом сачињава космос (свемир).¹⁷ Небо и небеска тела првобитно су биле ознаке за нешто ванземаљско што је предмет астрономског осматрања и истраживања,¹⁸ али и боравиште Бога, као и извориште уметничког усхићења, мирског заноса. Ови појмови у новије време долазе у домен астронаута, сателита и вештачких небеских тела.¹⁹

Од давнина човек се занима за небеска тела: „сунце, месец, звезде“, прецизира Веселин Чајкановић, и додаје да је то интересовање постојало код свих индоевропских и оријенталних народа.²⁰ У древна времена небо и небеска тела била су у великој мери дивинизирана, а касније се веровало да њима, поред Бога, управљају и божанска бића. Небеска тела су, према Чајкановићу, имала веома важну улогу у магијским обредима али и у животну практичној стварности, „где су била регулатор за разне послове“.

¹¹ Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, (рукопис приредио Војислав Ђурић), Београд, 1994, стр. 321.

¹² *Енциклопедија живих религија*, (рукопис приредио Војислав Ђурић), Београд, 1994, стр. 321.

¹³ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола – Митови, сни, обичаји, гесте, облици, ликови, боје, бројеви*, Загреб, 1987, стр. 426.

¹⁴ *Словенска митологија – Енциклопедијско-педагошки речник*, ZEPTEK BOOK WORLD, Београд, 2001, стр. 373.

¹⁵ *Рјечник библијске теологије*, (уредио Xavier Leon-bufour и др.), Кршћанска садашњост, Загреб, 1988, стр. 676.

¹⁶ *Енциклопедија Лексикографског завода*, 5, Загреб, MCMLXI, стр. 365.

¹⁷ *Рјечник библијске теологије*, стр. 676-678.

¹⁸ *Астролошки лексикон – астрологија – космологија* (приредио Удо Бекер), Дечје новине, Горњи Милановац, 1992, стр. 182.

¹⁹ Исто, стр. 182.

²⁰ В. Чајкановић, *Стара српска религија...* стр 321.

Небо и небеска тела у свом кружном кретању (звезде, месец, сунце) била су оличење потпуног склада и хармоније кретања, али и симбол удаљене лепоте која не може увенути.²¹ У том смислу она су била непресахло извориште уметничко-песничког стварања,²² али и прекрасних молитви и химни, те шире, делања у култури, музици, сликарству, као и у вештини обликовања новца у нумизматици. Још у старој Грчкој, према Ambrosoli-у, јављају се на новцу: Сунце, Месец, звезде, Зодијак и други небески знаци и симболи.²³

ЛИРСКО-СИМБОЛИЧКА И ЛИКОВНО-ИКОНОГРАФСКА ПРЕДСТАВА ПОЛУМЕСЕЦА

Полумесец је један од најособенијих облика месечевог кретања, мена у појавном свету промена и повратака.²⁴ Симбол лунарне небеске царице (девице), поетско је обележје богиња месеца,²⁵ придружује се пасивном женском и воденом принципу. Лирски гледано лађа је светлости што броди по мору тмине.

Полумесец се сматра симболом ислама и приказује божанственост, насупротив крсту који оличава хришћанску веру.²⁶ Постао је амблем Отоманске империје после Крсташких ратова, а обележје је већине муслиманских земаља.

Полумесец је сматран оличењем и знаком моћи још код старих Персијанаца; а понекад се, заједно са звездом, налази на богумилским стећцима.²⁷

Занимљиво је да је др Сергије Димитријевић лепоту средњовековних стећака, поред фресака, икона и манастира, доводио у непосредну везу са ликовно-поетским и другим представама на кованом новцу српских владара.

²¹ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 426.

²² О поетско-симболичкој представи неба пишемо у два маха у оквиру књиге о Милану С. Димитријевићу „Астроном, песник и друмовник“. Једном поводом његове антологије „Космички цвет“ под насловом „Надмоћно небо у знаку савршенства“; а други пут поводом Димитријевићеве збирке „Песме“, насловљено: „Поетска слика неба“. У контексту разматрања путописно-репортерских текстова Сергија Димитријевића, такође пишемо о виђењу и доживљају неба и астралних небеских пространстава у младалачким стиховима Сергија и Милана Димитријевића. – Н. Цветковић, *Путописно-репортерски записи Сергија Димитријевића*, у књизи С. Димитријевић, „Писма из Холандије“, Народни музеј Лесковац, 2007, стр. 212-213.

²³ S. Ambrosoli, F. Gneechi, *Manuale elementare di Numismatica*, Ulrico Hoepli, Milano, 1922. – Наведено према М. С. Димитријевићу, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, стр. 462.

²⁴ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 523.

²⁵ Џ. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 106.

²⁶ *Енциклопедија Лексикографског завода*, 6, Загреб, МСМЛХИИ, стр. 137.

²⁷ Исто, стр. 137.

Космичко-поетски и симболички мотиви полумесеца, звезда и других небеских знакова, које налазимо на појединим стећцима, присутни су и на српском средњовековном новцу.

Са становишта иконографије и поетско-симболистичких појединости значајно је истаћи да је цар Душан у периоду и после 1346. године увео читав низ нових сликовних представа на новцу.²⁸

Према истраживањима Милана С. Димитријевића, на Душановом новцу из периода царства, по први пут се у нашој средњовековној нумизматици јавља полумесец. То је у складу са увођењем поменутих новина, реформаторством новчаног система и продуковањем великих емисија новца на широком подручју српске државе.²⁹

У Каталогу збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића, у кратком опису, скреће се пажња да је између цара и царице присутан полумесец. М. С. Димитријевић, испод слике 14, даје шири опис указујући да је лево цар Душан, а десно царица Јелена, са знаком питања.³⁰ На глави имају рачвасте круне, у дивитисионима, „седе представљени у профилу, на престолу без наслона. Између њих, у врху *полумесеца*“³¹ (подвукао Н. Ц.). Он ту даје још два примерка Душановог царског новца из збирке С. Димитријевића, на којима налази поетски симбол полумесеца. У оба случаја цар Душан је са купастом круном, у дивитисиону: с тим што је у једном „до цара, десно полумесец“,³² а у другом, на коме је и царица Јелена са рачвастом круном, у врху, између цара и царице, налази се полумесец.³³

Слојевита је и вишезначна поетска симболика полумесеца на два поменута примерка Душановог царског новца на којима је присутна и царица Јелена. Чини се, да се у оба случаја, а нарочито на примерку где цар и царица седе, полумесец ликовно-визуелно налази нешто ближе царичиној рачвастој круни чији леви рогољ (рачва) скоро подупире, са незнатним размаком, полумесец, који, унеколико, поприма и облик лунарне једрењаче (лађе) што броди изнад глава суверена. У та два случаја полумесец је сликовни симбол велике мајке и оличење женског принципа. Али то може бити и представа лађе која броди негде уврх (неба), изнад њихових глава и круна као оличење власти и моћи. Месечеви српови су ту, углавном, постављени одоздо, и то тако као да представљају неку везу, спој, јединство, двоје у небеском *једном*. Шире поетичко-симболички гледано, то може бити

²⁸ Вујадин Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, Београд 2001, стр. 116.

²⁹ Исто, стр. 105.

³⁰ *Каталог збирке српског средњовековног новца Сергија Димитријевића*, примерак лево, врста 81/5, 277, стр. 205.

³¹ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у средњовековној нумизматици*, стр. 466.

³² *Каталог збирке српског средњовековног новца, Сергија Димитријевића*. Примерак лево, врста 82/2, 283, стр. 207.

³³ Исто, врста 83/6, 309, стр. 212.

и представа (слика) здруженог божанства сунца и месеца,³⁴ па чак и нека врста небеског (о)венчања владарског, или можда божанског пара.

Појава овог небеског знака, и то изнад жига, десно од цара са купастом круном, који сам седи на ниском, лепо изгравираним (украшеним) престолу, има нешто другачији смисао и значење. Полумесец је ту својом унутрашњом страном окренут према облини куполасте царске круне. (Ликовно-визуелно посматрано то су: тачкасти кружић, знак полумесеца, облина куполасте круне). Куполаста круна и лунарни срп окренут према њој у извесном виду, али чувају јединство земаљске и небеске власти.

Полумесец се, на основу истраживања Милана С. Димитријевића, „појављује само још на једном примерку малог новца деспота Стефана Лазаревића...“³⁵ Према претходним открићима и указивањима Сергија Димитријевића, новац ове, нове врсте, нађен је у збирци Народне банке.³⁶ Приликом описа лица и наличја он истиче прстенасту, односно линеарну кружну линију, која је саставни и неодвојиви део ликовно-визуелне композиције. Јер та околна кружна линија је у складном сазвучју са полумесецима и њиховим могућим центрима изван круга, као и са линијама равнокраког крста и његовим кугличастим задебљањима на крајевима. То је, ликовно-уметнички гледано, врло спретно изведена композиција, са укрштањем доста сложене симболике, коју би требало посебно истражити. Утолико пре што се поменути ликовно-симболички елементи обликују у визуелно смислену и упечатљиву целину. Та ликовна и слојевита уметничко-визуелна кохерентност делују сасвим и скоро у свему довршено и вешто укомпоновано.

Крст као чест и врло распрострањен симбол има, поред осталог, дубљи космички смисао и значење у иконографији српског средњовековног новчарства. А равнокраки крст је, у неким иконографским представама, био и кнежевски, деспотски, владарски знак. Такав смисао донекле има и на малом новцу деспота Стефана Лазаревића са кугластим задебљањима на крајевима. Кугласте појединости између којих су, у пољима крста, на сразмерном одстојању, четири полумесеца окренута према споља, у извесном смислу оличавају деспотско господство, сведржителство и власт у српској средњовековној држави. Та кугличаста задебљања на крајевима крста су израз владарског достојанства, као и вид господства посредством вере у Христа.

³⁴ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 106.

³⁵ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, стр. 474.

³⁶ С. Димитријевић, *Нове врсте српског средњовековног новца*, Београд, 2005, стр. 216.

Према Сергијевом опису тај пронађени примерак има максимални пречник 12 мм и тежину 0,42 грама.

По мишљењу Сергија Димитријевића, које прихвата и Милан, та је „орнаментална комбинација била уобичајена у средњовековној српској држави, па чак била сматрана и неком врстом српског грба“.*

ОБЛАЦИ И ОБЛАЧИЋИ КАО ПОЕТСКО СИМБОЛИЧКА СЛИКА

Облаци и облачићи поетско-симболички и *сликовно*, у општијем виду, оличавају небеско пространство, ваздушасту етеричност, ишчезљивост, или неко посебно небеско стање.³⁷ Они симболички попримају различите и сваковрсне форме и облике, а најбитнији се, према Рјечнику симбола, „односе на његову нејасну и прилично неодређену природу; као и на његову особину инструмента апотеоза и епифанија.“³⁸ У религиозном искуству облак може да има двојаки смисао: благотворно Божје присуство, али и Божју казну. Облак читује Бога, али га уједно и застире.³⁹ У вишезначној поетској симболици Запада, облаци оличавају обавијање.⁴⁰ Према древним митолошким представама, облаци су небеска стада.⁴¹

Са поетско-симболичког становишта, на свој начин, је занимљив новац Марка Вукашиновића и деспота Стефана Лазаревића (1402-1427) из богате збирке Сергија Димитријевића.⁴² На њега скреће пажњу и Милан С. Димитријевић у поменутих разматрањима космичких мотива у српском средњовековном новчарству.⁴³ Пошто је детаљно описао овај динар испод слике 19-20,⁴⁴ он у завршном делу своје инспиративне студије поново подвлачи да се на том новцу виде мало необичне појединости, које лирски подсећају на облачиће. То су, према Димитријевићу, „детаљи са обе стране Христовог престола и његови рукохвати /који/ унеколико подсећају на облачиће, тако да се чини као да је Исус на небу“.⁴⁵

Ако се пажљивије загледа представа Христа на овом динару, у средишту се запажа доминантан, лепо украшен престо са високим наслоном, што може

³⁷ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија традиционалних симбола*, стр. 114.

³⁸ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола...* стр. 114.

³⁹ *Рјечник библијске теологије*, стр. 259.

⁴⁰ Ханс Бидерман, *Речник симбола, Београд, 2004, стр. 259.*

⁴¹ *Словенска митологија*, стр. 392.

Према руралним представама то су небеска стада говеда, крава или оваца које воде обешенаци или неко други.

⁴² Димитријевић, 2001, примерак лево Д 153, 1, десно Д 247, 8.

⁴³ М. С. Димитријевић, *Космички мотиви у српској средњовековној нумизматици*, стр. 468 и 474.

⁴⁴ М. С. Димитријевић овим речима описује тај новац:

„Десно: Христос са зрнастим нимбусом у хитону са химатионом, седи на престољу са високим наслоном. Левом руком држи јеванђеље украшено са пет драгих каменова, десном благосиља. Лево и десно по два детаља, који унеколико изгледају као *о б л а ч и ћ и* (подвукао Н. Ц.). – Исто, стр.468.

⁴⁵ Исто, 474.

асоцијативно да упућује на узноситост. Сам престо у поетској симболици представља средиште ауторитета, укупност знања и духовне и световне власти.⁴⁶ Он је, и овде, на средњовековном новцу, нека врста светског средишта између неба и земље. Престо на коме је Христ истовремено је узвишено и сакрално место. Он је у свечаној одори, у седећем положају, на трону који га уздиже на вишу позицију од оних које благосиља.⁴⁷

Упадљиве појединости са обе стране престола, заједно са рукохватима, поетски асоцијативно упућују на облачиће. А као што је према библијској теологији знано, Христ је дошао на облацима небеским и они овде на новцу означавају Божју присутност.⁴⁸ Сами облачићи су вид повлашћеног знамења за ознаку божанског присуства. Они ту, по нашем мишљењу, сликовно-поетски здружују небо и земљу.

Облачићи на овом примерку динара деспота Стефана Лазаревића у (с)ликовно-визуелном смислу изражавају колико нешто спиритуално толико и реалистично. Они на том новцу као да су везани за трон Божји и означавају према небеског над земаљским. Христов престо са облачићима што се налазе са обе стране може симболички да оличава овладавање снагама космоса, као и слику универзума.⁴⁹ Тај престо са рукохватима у виду облачића узноси Христа на небо. Облачасти рукохвати са две стране, такође могу да симболизују свеприсутност божанске власти.

У наредној прилици, посветићемо одговарајућу пажњу слојевитој и вишезначној симболици звезда, сунца и полумесеца на српском средњовековном новцу у аналитичким разматрањима Милана С. Димитријевића. Истраживања у овом смислу захтевају одговарајуће припреме, шире упознавање значења и богатства поменутих космичких симбола, посебно у контексту српске ликовне, митолошке и иконографске традиције.

COSMICO-POETIC AND SYMBOLIC VISIONS IN ICONOGRAPHY OF SERBIAN MEDIEVAL NUMISMATICS IN THE WORK OF SERGIJE DIMITRIJEVIĆ (a fragment)

A fragment of the work on the analysis of cosmico-poetic and symbolic visions in iconography of serbian medieval numismatics in the work of Sergije Dimitrijević related to half moon and clouds, is presented.

⁴⁶ Ц. К. Купер, *Илустрована енциклопедија симбола*, стр. 138.

⁴⁷ Ханс Бидерман, *Речник симбола*, стр. 406.

⁴⁸ *Христ и облак*, у *Рјечнику библијске теологије*, стр. 735.

⁴⁹ Ж. Шевалије, А. Гербрант, *Рјечник симбола*, стр. 533-534.